Title of paper	Name of the author/s	Department of the teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number	Link to the recognition in UGC enlistment of the Journal / Digital		
						Link to webiste of the Journal	Link to article / paper / abstract of the article	Is it listed in UGC care list
Godase Gandhi.com	Dr. Mirajkar S.B.	Marati	समाज प्रबोधन पत्रिका	2019-20	0973-2845	www.acscollegemayani.in		Yes
Social Crises in the Novel : 'Troubles' and 'The Siege of Krishnapur'	Dr. Mane H.S.	English	Aayushi International Interdisciplinary Research Journal Latur	2019-20	2349-638X	www.aiirjournal.com		Yes
चंद्रसेन 'विराट ' की गजलों में व्यक्त आम आदमी	Dr. Sayyad S.A.	Hindi	Shodh Sarita, Lakhanau	2019-20	2348-2397	http://www.seresearchfoundation.in www.seresearchfoundation.in/shodhsarita		Yes
Concept of Interuption and Gender Differences	Dr. Kadam V.B.	English	Our Heritage	2019-20	0474-9030	www.acscollegemayani.in		Yes

19-20

(10)

समाज प्रबोधन संस्थेचे प्रकाशन
आय.एस.एस.एन. ०९७३-२८४५

समाज प्रबोधन पत्रिका

वर्ष ५८
अंक २३०
एप्रिल-मे-जून २०२०

समाज प्रबोधन पत्रिकेची भूमिका

विवेकनिष्ठा, व्यक्तिस्वातंत्र्य, विचारस्वातंत्र्य व लोकशाही ही मूल्यनिष्ठा ठेवून समाज प्रबोधन संस्था १९५९ पासून ग्रंथप्रकाशन, शिबिरे-परिसंवाद, ग्रामीण समस्यांचे अभ्यास-संशोधन, या मार्गांनी महाराष्ट्रात वैचारिक जागृतीचे कार्य करीत आहे. सद्य:स्थितीतील ज्वलंत प्रचलित समस्यांवर जागरूक मंडळींमध्ये सातत्याने चर्चा चालावी आणि अशा मंडळींची एक बैठक निर्माण व्हावी या हेतूने संस्था 'समाज प्रबोधन पत्रिका' प्रकाशित करते. समाज प्रबोधन संस्थेत सर्व विचारांची, वेगवेगळ्या राजकीय पक्षातील मंडळी वैचारिक जागृतीचा एक व्यापक व पायाभूत कार्यक्रम पार पाडण्यासाठी एकत्र आलेली आहेत. 'पत्रिका' संस्थेने चालविलेली असली तरी ते संस्थेचे अधिकृत मुखपत्र नाही. वर उल्लेखिलेल्या व्यापक निष्ठांच्या चौकटीत राहून 'पत्रिके'चे कार्य स्वतंत्रपणे चालते. 'पत्रिके'तील लेखांत व्यक्त झालेली मते ही ज्या त्या लेखकांची असून संस्था त्या मतांशी सहमत असेल असे नाही.

संपादक

डॉ. अशोक चौसाळकर, ४१६, आर. के. नगर, कोल्हापूर - ४१६ ०१३.

संपादक मंडळ

डॉ. शैलेंद्र खरात : सहायक प्राध्यापक, लोकप्रशासन व राज्यशास्त्र विभाग, पुणे विद्यापीठ, पुणे.
डॉ. रणधीर शिंदे : प्राध्यापक, मराठी विभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर.
डॉ. प्रमोद मुनघाटे : सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज विद्यापीठ, नागपूर
डॉ. श्रद्धा कुंभोजकर : सहयोगी प्राध्यापक, इतिहास विभाग, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे
श्री. आसाराम लोमटे : २४, संभाजीनगर, परभणी

समाज प्रबोधन पत्रिका

मुखपृष्ठावरील छायाचित्र आणि मांडणी : गणेश विसपुते, पुणे

अनुक्रम

१. फ्रांसिस फुकुयामा-कोविड १९ आणि जागतिक राज्यव्यवस्था	अशोक चौसाळकर	३
२. फ्रांसिस फुकुयामा यांचे भारत-चीनविषयी विचार	अशोक चौसाळकर	१०
३. आधुनिकीकरण सिद्धांताच्या उत्खननाची नेमाडेप्रणित प्रमेये	श्रुती तांबे	१२
४. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जातिनिर्मूलनविषयक विचार - ऐतिहासिक संदर्भ	देवकुमार अहिरे	२३
५. लोककल्याणकारी महाराजा सयाजीराव	राजा शिरगुप्पे	४५
६. गोडसे@गांधी.कॉम	श्यामसुंदर मिरजकर	४८
☐ ग्रंथ परीक्षण		
७. वैचारिक चरित्रलेखनाचे नवे प्रतिमान	नंदकुमार मोरे	५४
८. नदीष्ट : परस्परांपासूनचे तुटलेले सांधण्याचा संवेदनशील प्रयत्न	श्रीपाद भालचंद्र जोशी	६०
९. मेक्सिकन अमेरिकनांच्या हक्कांच्या चळवळीचा इतिहास	कल्पना मुळे	६८
☐ पुस्तक परिचय		७२
☐ श्रद्धांजली		
११. प्रणव मुखर्जी	अशोक चौसाळकर	७४
१४. लीलाताई	विजय चोरमारे	७८
१५. किरण नगरकर : 'संवेदनेचं धारदार पातं'	नितीन जरंडीकर	८२
१६. रत्नाकर मतकरी	विनिता हिंगे	८७
☐ पुनर्वाचन		
१७. बौद्धिक अडगळीची ओळख	बर्ट्रांड रसेल अनुवाद : भा.ज. कविमंडन	९१

ISSN 0973-2845

2019-20

गोडसे@गांधी.कॉम

† श्यामसुंदर मिरजकर

भारतीय नाट्यसाहित्यात हिंदीची एक स्वतंत्र व प्रभावी परंपरा आहे. अनेक प्रतिभावंत नाटककारांच्या नाटकांचे प्रयोग हिंदीबरोबरच अन्य भारतीय भाषांमध्येही सादर केले आहेत. इतकेच नव्हे, तर आंतरराष्ट्रीय स्तरावरही हिंदी नाटकांनी स्वतंत्र ठसा उमटवला आहे. मोहन राकेश, हबीब तनवीर, भीष्म साहनी, शंकर शेष, सर्वेश्वरदयाल सक्सेना, सुरेंद्र वर्मा अशा काही प्रमुख नाटककारांचा या संदर्भात आवर्जून उल्लेख करता येईल. आपल्या अनोख्या शैलीने आणि नावीन्यपूर्ण मांडणीने बहुचर्चित झालेले हिंदीतील एक महत्त्वाचे नाटककार म्हणजे असगर वजाहत. 'फिरंगी लौट आये', 'इन्ना की आवाज़', 'वीरगती', 'समिधा', 'जिस लाहौर नई देख्या ओ जम्याइ नई', 'अकी', 'गोडसे@गांधी.कॉम', 'पाकीटमार रंग मण्डल' अशी त्यांची आठ नाटके प्रसिद्ध आहेत. त्यापैकी 'समिधा' हे नाटक त्यातील धर्मचिकित्सेच्या आशयामुळे रंगमंचावर येऊ शकले नाही, तर 'जिस लाहौर...' या नाटकाने त्यातील मानवतावादी दृष्टिकोनामुळे आंतरराष्ट्रीय पातळीवर असगर वजाहत यांचे नाव नेले. 'गोडसे@गांधी.कॉम' हे त्यांचे बहुचर्चित ठरलेले माईलस्टोन म्हणावे असे भारतीय रंगभूमीवरील महत्त्वाचे नाटक आहे.

'गोडसे@गांधी.कॉम' हे नाटक भारतीय ज्ञानपीठने (२०१२) प्रकाशित केले आहे. हिंदीबरोबरच गुजराती, कन्नड, आसामी, पंजाबी या भारतीय भाषांमधून ते सादर झाले. ३० जानेवारी, १९४८ रोजी नथुराम गोडसेने केलेल्या गोळीबारातून गांधी वाचले आणि त्यानंतर ते पुढे ५ जुलै, १९६० पर्यंत आणि पुढेही जिवंत होते, अशी कल्पना करून हे नाटक रचले गेले आहे. एक प्रकारे जादुई वास्तवातून (Magic Realism) पुढे जाणारे हे नाटक आहे. जर नथुरामने केलेल्या खुनी हल्ल्यातून गांधीजी वाचले असते, तर पुढे काय काय झाले असते? राजनीती, ग्रामस्वराज्याची संकल्पना, त्यांचे सत्याचे प्रयोग, त्यांचा कर्मवाद आणि कर्मठ हिंदुत्ववाद्यांशी भिडण्याची त्यांची वृत्ती यातून कोणत्या घडामोडी साकारल्या असत्या याचा 'वेध' या नाटकातून घेण्यात आलेला आहे. हे नाटक फक्त गांधी विरुद्ध गोडसे असे नाही, तर संपूर्ण गांधीवादावर क्ष-किरण टाकणारे आहे. एकूण अठरा दृश्यांमधून हे दीर्घांक नाटक उलगडते.

नाटककाराने गांधी, नथुराम, नेहरू, पटेल, मौलाना आझाद, नाना आपटे, करकरे अशा व्यक्तिरेखांसोबतच बावनदास, सुषमा शर्मा, नवीन जोशी, निर्मला शर्मा अशा काही काल्पनिक व्यक्तिरेखांच्या माध्यमातून नाट्य निर्मिले आहे. बावनदास ही फणीश्वरनाथ रेणू यांच्या 'मैला आँचल' कादंबरीतील व्यक्तिरेखा आहे. गांधींवर निस्सीम श्रद्धा असणारा अंधभक्त, असेच त्याचे वर्णन करता येईल. गांधीवादाच्या विविध पैलूंचे दर्शन घडविताना नाटककाराने रचलेली प्रसंग मांडणी अनोखी आहे.

हे नाटक २०१२ च्या दरम्यान लिहिले गेले. हा काळ देशभर आक्रमक हिंदुत्वाचा आहे. गांधी व नेहरू घराण्यावर हेतुपूर्वक प्रचंड टीका सुरू होण्याचा हा काळ आहे. दुसऱ्या बाजूला खुनी नथुराम गोडसे हाच खरा देशभक्त, वीरपुरुष असे जाणीवपूर्वक ठसविण्याचा हा काळ आहे. अशा काळात गांधीविचारांची, कृतींची तटस्थ चिकित्सा मांडणी नाटकात आहे. गांधी हे त्यांच्या समकाळातच जगावर गारुड करणारे Legend बनले होते. त्यांच्या हट्टाग्रही भूमिका नवे पेच तयार करत होत्या. त्यामुळेच समकालीन अनेक महान राष्ट्रनिर्माते गांधींवर टीका करत होते. वेगळा मार्ग चोखाळत होते. परंतु गांधीहत्या घडविण्याचा विचारही तत्कालीन कम्युनिस्ट, समाजवादी, रॉयवादी, मुस्लीम लीग, आंबेडकरवादी, पेरियारवादी, नेताजी सुभाषचंद्रांसारखे सशस्त्र क्रांतिकारक यांच्या मनी-मानसीही आला नाही. हिंदुत्ववादी म्हणविणाऱ्या मंडळींकडून हे लांच्छनास्पद कृत्य नथुराम गोडसेच्या हातून घडविले. आणि त्याला काही लोकांकडून भारतीय इतिहासातील 'सोनेरी क्षण' म्हणून आजही गौरविले जात आहे. या पार्श्वभूमीवर पुन्हा एकदा गांधी नीटपणे समजून घेण्याचा एक प्रयास म्हणजे हे नाटक आहे.

नथुरामच्या गोळीबारातून गांधी वाचले आहेत. ते हॉस्पिटलमध्ये असून त्यांची तब्येत सुधारत आहे, तर नथुरामला पकडून त्याच्यावर गुन्हा दाखल करण्यात आला आहे. तो तिहार जेलमध्ये आहे. या पार्श्वभूमीवर नाटक सुरू होते. हॉस्पिटलच्या एका खोलीत आपला स्वीय साहाय्यक प्यारेलाल बरोबर गांधी आहेत. ते वर्तमानपत्र वाचत आहेत. आपण बरे झालो आहोत, अशी त्यांची खात्री झाली आहे. याच दरम्यान दिल्लीतील एका कॉलेजमध्ये इंग्रजीचा प्राध्यापक असणारा नवीन जोशी आणि गांधींच्या प्रचंड प्रभावात असणारी कॉलेजकन्या सुषमा शर्मा हे प्रेमी गांधींना भेटायला येतात. ते गांधींसोबत आश्रमात राहण्याची अनुमती मागतात. सुषमाला परवानगी मिळते, पण नवीनला अध्यापनाद्वारे देशसेवा करण्यास सांगितले जाते.

याच दरम्यान पटेल, नेहरू, मौलाना येतात. चर्चेदरम्यान पटेल गांधींना नथुरामबद्दल सांगतात. गांधीजी गोडसेला एकट्याने भेटण्याचा आपला मनोदय व्यक्त करतात. सगळे चकित होतात. गांधीहट्टापुढे कुणाचेच काही काही चालत नाही.

दुसऱ्या दृश्यात गांधी तिहार जेलमध्ये कोणत्याही सुरक्षिततेशिवाय, कोणत्याही अडथळ्याशिवाय आणि कोणत्याही मध्यस्थाशिवाय नथुरामला भेटतात. गुन्हा कबूल करण्याचे धैर्य दाखविल्याबद्दल त्याचे अभिनंदन करतात. नथुराम म्हणतो, 'मी कोणताही अपराध केलेला नाही. तुमचा 'वध' करणे हाच माझा उद्देश होता.' गांधी विचारतात, तो तुम मेरी हत्या को अपराध नही मानोगे? अर्थातच नथुराम हा अपराध नाकारतो. हिंदू, हिंदुस्थान व हिंदुत्वाच्या रक्षणासाठी अशा शेकडो हत्या करायला मी तयार आहे, असेही तो सांगतो. प्रत्युत्तरात गांधी म्हणतात, 'मैं विचारों को गोली से नहीं, विचारों से समाप्त करने पर विश्वास करता हूँ...'

या पहिल्याच भेटीत नथुराम आपल्या कृत्याचे समर्थन करताना त्याला धर्मकार्य व राष्ट्रकार्य संबोधण्याचा प्रयत्न करतो आहे. त्याची जाज्ज्वल्य धर्मकार्यनिष्ठा लेखकाने नेमकेपणाने टिपली आहे. या भेटीत गांधी नथुरामला 'मी तुला माफ केले' असे सांगतात. त्याच्याविरोधात साक्ष देणार नाही, असेही सांगतात. गांधींच्या या अकल्पित भूमिकेने नथुराम घाबरतो. 'तू ब्राह्मण आहेस. तुझे कर्म ज्ञान, दया, क्षमा आणि आस्तिकता असायला हवे', असेही

† लेखक तसेच मराठी भाषासाहित्याचे प्राध्यापक, कला, वाणिज्य महाविद्यालय, मायणी, जि. सातारा

ते म्हणतात. पहिल्याच भेटीत गांधी नथुरामला विचार प्रवृत्त करू पाहतात.

तिसऱ्या दृश्यात गांधी, नेहरू व पटेल यांना काँग्रेस विसर्जित करायला सांगतात. अन्यथा, मी काँग्रेसमध्ये नाही, असेही सुनावतात. 'सरकारें हुकूमत करती हैं जवाहर...सेवा नही करती...' असेही गांधींचे मत असते. परंतु काँग्रेस वर्किंग कमिटी गांधींचा प्रस्ताव धुडकावून लावते. गांधी नवा प्रयोग आश्रम उभारण्याचे ठरवितात. बावनदास, नवीन, सुषमा, प्यारेलाल, निर्मलादेवी हे सगळे गांधींसोबत जाण्याचा निर्णय घेतात. परंतु गांधी नवीनला दिल्लीतच राहण्याचा आदेश देतात. दुसऱ्या बाजूला गांधींनी नथुराम व त्याच्या साथीदारांना माफ केल्याचे कोर्टाला लेखी सादर केलेले असते. त्यामुळे नथुराम, नाना आपटे व करकरे यांना अनुक्रमे पाच, तीन व दोन वर्षांची सजा होते. तुरुंगात त्यांना गांधींनी काँग्रेस सोडल्याची बातमी कळते. नथुराम याला 'गांधीचे ढोंग' म्हणतो. गांधी पाकिस्तानचे 'जनक' आहेत. त्यांच्यामुळेच आपल्या पवित्र भारतभूमीवर इस्लामी राष्ट्र उभे राहिल्याचे दुःख व खंत व्यक्त करतो. '...गुरुजी ने जब कहा कि गांधी ने अपनी उम्र जी ली है, तब मुझे लगा था कि यही समय है', अशा शब्दांत सावरकरांचा प्रभाव व गांधीहत्येची प्रेरणा स्पष्ट होते.

पुढे गांधी बिहारमधील संगरी गावात प्रयोग आश्रम उभारतात. तिथे बेतिया आदिवासी जमातीचे लोक असतात. आश्रम उभारणीस सहकार्याचे आदेश नेहरूंनी मुख्यमंत्री श्री बाबूंना दिलेले असतात. त्यानुसार जिल्हाधिकारी, एसपी, जिल्हा इंजीनियर आदी गांधींची भेट घेतात. गांधी काही गोष्टी नाकारतात, तर काही स्वीकारतात. त्यानुसार त्यांच्यासाठी डाक सेवा सुरू होते. त्यामधून आलेल्या पत्रांमध्ये गांधींना नवीनने सुषमाला लिहिलेले प्रेमपत्र आढळते. गांधी ते स्वतः वाचतात आणि म्हणतात की, प्रेम म्हणजे वासना, लालसा आणि गंदगी आहे. ते सुषमाला आश्रम सोडण्याचा आदेश देतात. सुषमा क्षमायाचना करते. गांधींकडून तिला पुन्हा एक संधी दिली जाते.

गांधींनी अगोदरच स्वराज्याची संकल्पना मांडली होती. त्याचा प्रयोग गांधी बिहारमध्ये करतात. त्यांच्या प्रयोगास चार जिल्ह्यांत प्रतिसाद मिळून यश येते. हे चार जिल्हे स्वतंत्रपणे कारभार चालवून स्वतःच्या निवडणुका स्वतः घेतात. तसेच येणाऱ्या मध्यवर्ती निवडणुकांमध्ये काँग्रेसला सहकार्य करण्याची नेहरूंची अपेक्षा गांधी नाकारतात. त्यामुळे नवा संघर्ष आकारास येतो. त्याची परिणती पुढे गांधींना संविधान विरोधी व देशद्रोही ठरविण्यात होते. परिणामस्वरूपी गांधींना शिक्षा होऊन ते नेमके तिहार जेलमध्ये पोचतात.

दुसरीकडे गांधींच्या ब्रह्मचर्य आग्रहाची झळ सुषमा व नवीनला बसते. अतीव प्रेमापोटी नवीन सुषमाला भेटण्यास आश्रमात येतो. तिला भेटतो. गांधी ते आडून पाहतात. सुषमाला आश्रम सोडण्यास सांगतात. संयम तिच्या आवाक्याबाहेरची गोष्ट आहे, असेही ते म्हणतात. कारण गांधींचे ब्रह्मचर्यासाठी भगीरथ प्रयत्न चाललेले असतात. नवीन म्हणतो, 'महात्माजी...जो आप नही कर सके, उसकी तालीम दूसरों को क्यों दे रहे हैं।' अर्थात 'माझे सिद्धांत' या शब्दांशिवाय दुसरे उत्तर नसते. नवीनला आश्रमात राहण्यास किंवा लग्नास अनुमती नाकारली जाते. तेव्हा नवीन म्हणतो, देवदास व लक्ष्मी यांना परवानगी मिळू शकते. कारण देवदास तुमचा मुलगा आहे. तेव्हा गांधी त्याला पाच वर्षे थांबण्याची सूचना करतात. नवीन त्याला होकार देऊन निघून जातो.

आश्रमात राहणाऱ्या सुषमाच्या डोळ्यांतील भाव व बेचैनी पाहून गांधी चिंतित होतात. त्यांना एक स्वप्नदृश्य दिसते. त्यामध्ये कस्तुरबा येऊन गांधींना दोष देऊ लागतात. गांधी घाबरतात. कस्तुरबा म्हणतात, 'जो तुम्हारे महात्मा होने से नहीं डरता, उससे तुम डरते हो.' पुढे कस्तुरबा म्हणतात, 'स्वतःच्या सिद्धांतांसाठी स्त्रियांना दुःख देणे बंद करा.' यावर गांधी कस्तुरबांची माफी मागतात. कस्तुरबा म्हणतात, 'तुम्हाला जयप्रकाश नारायण आणि प्रभादेवी, देवदास आणि लक्ष्मी, मुन्नालाल आणि कंचन, मीरा, सुशीला, आभा, कनु यांची माफी मागायला हवी. दूसरों की आंखो से भी कभी कुछ देख लिया करो।' असेही त्या सुनावतात. यावर गांधी स्वतःचे सिद्धांत, स्वतःच्या धारणा या बाबी पुढे करतात, तेव्हा स्पष्ट शब्दांत कस्तुरबा म्हणतात, 'नवीन व सुषमाच्या मध्ये येऊन तुम्ही मानसिक हिंसा करीत आहात. त्रास देत आहात.'

या स्वप्नदृश्यातून बाहेर आल्यानंतर गांधी विचार करतात. स्वतःचे दुसरे मन कस्तुरबाच्या रूपात आले होते की काय? अर्थात, तेच खरे असते.

पुढे गांधींना शिक्षा होऊन त्यांची तिहार जेलमध्ये रवानगी होते, तेव्हा गांधी नथुरामचीच कोठडी मागून घेतात. त्यांच्या मते, नथुराम बरोबरचा संवाद संपूर्ण देशासाठी जरुरी असतो. त्यांना सत्याच्या सामर्थ्याची परीक्षा घ्यायची असते. नथुराम बरोबरची चर्चा हा नाटकाचा गाभा आहे. प्रारंभी नथुराम सावधपणे चर्चा करतो. आपला विचारपक्ष प्रभावीपणे मांडण्यासाठी तो उत्सुक असतो. परंतु गांधी त्याच्यासमोर मूलभूत प्रश्न उपस्थित करून त्याला विचार प्रवृत्त करतात. तेव्हा तो बचावात्मक भूमिकेत जातो. उदाहरणार्थ, 'हिंदू' या शब्दाचा तुला अभिप्रेत असणारा अर्थ काय? हिंदू शब्द वेद, पुराणात नाही. या प्रदेशाला पूर्वीपासून भारत म्हणतात. मग तुझे प्रेम कशावर? हिंदुस्थानवर? जर असे असेल तर तू हिंदुस्थान पाहिला आहेस काय? माझे गुरू नामदार गोखले यांच्या आज्ञेनुसार मी संपूर्ण हिंदुस्थान एक वर्ष फिरून पाहिला आहे. सगळं जग या हिंदुस्थानात आहे, हे पाहून मी चकित झालो होतो. अर्थात, नथुराम गांधींचा हा मुद्दा मान्य करत नाही. हिंदुस्थान हा फक्त हिंदूंचा देश आहे. तुम्ही विनाकारण राम–रहीम एक केले आहेत, असे नथुराम म्हणतो. यावर गांधी म्हणतात, होय. मी तेच करत आहे, जे हा देश हजारो वर्षांपासून करत आलेला आहे. समन्वय आणि एकता. नथुराम गांधींचे विचार अमान्य करतो.

चर्चा पुढे चालू राहते. नथुराम गांधींची हिंदूविरोधी म्हणून निर्भर्त्सना करतो. गांधी विचारतात, ते कसे? नथुराम म्हणतो, 'तुम्ही म्हणाला होता, पाकिस्तान माझ्या प्रेतावर उभा राहील. मग नंतर सहमती का दिली?' गांधी म्हणतात, 'सावरकरही असेच म्हणाले होते. सावरकर हिंदू व मुस्लीम अशा दोन राष्ट्रीयता एकाच देशात राहतात असे म्हणत होते. मग जर ती दोन राष्ट्रे स्वतंत्र झाली तर सावरकरांनी स्वागतच करायला हवे होते. त्यांनी का फाळणीला विरोध केला? मी तर हिंदू–मुस्लीम विभिन्न मानलेच नाहीत नाहीत. त्यामुळे फाळणीचे मोठे दुःख मला झाले.' तेव्हा नथुराम ५५ कोटींचा मुद्दा पुढे करतो. गांधी म्हणतात, 'हा पाकिस्तानला पैसे देण्याचा मुद्दा नाही, तर प्राण जाये पर वचन न जाये ही रघुकुलरिती आहे, त्याचे पालन करावयाला मी लावले.' मग नथुराम मुस्लीम तुष्टीकरणाचा मुद्दा काढतो. गांधी म्हणतात, 'दक्षिण आफ्रिकेपासून असहकार आंदोलनापर्यंत कुठे मुस्लीम तुष्टीकरण आहे? जेव्हा मुस्लीम ब्रिटिशांविरोधात खिलाफत आंदोलन लढवत होते, तेव्हा मी त्यांच्यासोबत होतो.'

मग हिंदू राष्ट्रवादाचा मुद्दा पुढे येतो. गांधी विचारतात, 'हे हिंदूराष्ट्र काय आहे?' तेव्हा गोडसे हिंदूराष्ट्राचे मानचित्र दाखवितो. गांधी म्हणतात, 'यामध्ये आर्यांचे मूळ स्थान अफगाणिस्तान कुठे आहे? या चित्रामध्ये पवित्र कैलास पर्वत आणि मानसरोवर कुठे आहे? हे तर ब्रिटिश इंडियाचे चित्र आहे.' अशा प्रकारे गांधी नथुरामचे एक एक तकलादू मुद्दे निरस्त करत जातात. याच दरम्यान गांधी तुरुंगात स्वच्छता अभियान चालवतात आणि घरातली व मनातली घाण साफ करण्याचा प्रतीकात्मक संदेश देतात.

दुसऱ्या बाजूला सुषमा विरह भावनेने व्याकूळ व दुःखी झालेली असते. तिचे नीरस जीवन व डोळ्यांतील पाणी पाहून सुषमाची आई निर्मला ही गांधींशी संवाद साधते. 'माझ्या मुलीला काही झाले

तर मी तुला सोडणार नाही', असे धमकावते. गांधी नवीनला बोलावण्याची सूचना करतात. प्यारेलाल विचारतो, 'तुमच्या सिद्धांताचे काय?' गांधी म्हणतात, 'सिद्धांत जीवन को सुंदर बनाने के लिए होते है, कुरूप बनाने के लिये नहीं होते।' नवीन येतो. त्याचे व सुषमाचे लग्न लावून दिले जाते. गांधी त्यांना 'गीता' ग्रंथ भेट देतात आणि ब्रह्मचारियों जैसा जीवन बिताओ। असा आशीर्वाद देतात. त्याच वेळी नवविवाहितांना मी लिहिलेले 'विवाह का अर्थ' हे पुस्तक देण्याची सूचना प्यारेलालला करतात.

दरम्यान तुरुंगामध्ये गांधी-गोडसे यांची चर्चा होतच राहते. गांधी विचारतात, 'तू प्रार्थनासभेत का बसत नाहीस.' नथुराम म्हणतो, 'मला तुमच्या प्रार्थनेबद्दल आस्था नाही. गांधी विचारतात, तुझी प्रार्थनेवर श्रद्धा नाही.' नथुराम म्हणतो, 'मी हिंदू आहे आणि माझी हिंदू धर्मावर आस्था आहे.' इथे गांधी त्याला अनेक प्रश्न विचारून शेवटी असे सांगतात की, 'अनेक हिंदू जी प्रार्थना श्रद्धापूर्वक करतात त्याला नाकारणे आणि स्वतःचे स्वतंत्र श्रद्धा विचार जोपासणे म्हणजे हिंदुत्वाला संकुचित करणे आहे. हिंदू धर्म उदार आणि विशाल आहे. त्याला छोटा करू नकोस.'

पुढे दोघांची गीता ग्रंथावर चर्चा होते. दोघेही गीता हेच जीवनदर्शन आहे, असे म्हणतात. तेव्हा गांधी म्हणतात, 'ही किती अजब गोष्ट आहे की गीतेने मला मारण्याची प्रेरणा तुला दिली आणि तुला क्षमा करण्याची प्रेरणा मला दिली.' नथुराम म्हणतो, 'फळाची अपेक्षा न करता कर्म करायला गीतेने सांगितले आहे. त्यामुळेच अर्जुनाने युद्धभूमीवर आपल्या प्रियजनांची हत्या केली.' गांधी म्हणतात, 'युद्धभूमीवरील हत्या व प्रार्थना सभेतील हत्या यात फरक आहे.' नथुराम हत्येचा उद्देश महत्त्वाचा, असे सांगतो. तर गांधी म्हणतात, 'आत्म्याची हत्या का केली नाहीस? गीतेने सांगितलेला मित्र शत्रू समतेचा भाव तू का जपला नाहीस?' नथुराम पुन्हा म्हणतो, 'हिंदुत्वाच्या रक्षणासाठी तुमचा वध जरुरी होता.' गांधी विचारतात, 'हे कोणी ठरविले?' नथुराम म्हणतो, 'देशातील हिंदू जनतेने.' गांधी विचारतात, 'माझ्याशिवाय इतर सर्व हिंदूंनी ठरविले काय? नथुराम म्हणतो जे सच्चे हिंदू होते, त्यांनी ठरविले होते.' गांधी म्हणतात, 'चांगले वाटणारे काम चुकीच्या पद्धतीने आणि वाईट भावनेने केले तरी त्याचा परिणाम चांगला निघत नाही. आपण सगळे स्वतःच्या विचारांसाठी स्वतंत्र आहोत, परंतु कोणाची हत्या करण्यासाठी स्वतंत्र नाही.'

या चर्चा महिनोंमहिने वर्षानुवर्षे चालू राहतात. जेव्हा ५ जुलै १९६० रोजी दोघांची एकाच दिवशी सुटका होते, तेव्हा गांधी डाव्या दिशेने तर नथुराम उजव्या दिशेने जायला निघतात. थोडे अंतर चालून गांधी थांबतात. नथुराम मागे वळतो. गांधींच्या डाव्या बाजूला येऊन उभा राहतो. गांधी त्याच्या खांद्यावर हात टाकून त्याला आपल्या दिशेने घेऊन निघून जातात. पार्श्वभूमीवर गीतेने सांगितलेली शत्रू व मित्रांशी समान वर्तन करणाऱ्या स्थितप्रज्ञाची लक्षणे सांगून असे वागणाऱ्यांचा गौरव करणारा आवाज पार्श्वभूमीवर येत राहतो.

'गोडसे@गांधी.कॉम' हे नाटक आशय आणि शैली या दोन्ही पातळीवर अनोखे आहे. गांधी हे नायक आणि नथुराम खलनायक असे कृष्णधवल चित्र येथे नाही. गांधी पहिल्याच भेटीत नथुरामला माफ करतात. त्यामुळे ते पुढे नथुरामशी सहृदयतेने चर्चा करू शकतात. प्रकृतीची एक अद्भुत रचना समजून घेण्याच्या हेतूने त्याच्याशी संवाद साधतात. गांधींच्या नजरेतून नथुराम हा दुसऱ्याच्या विचारांनी भारावलेला व भरकटलेला तरुण आहे. लोक एक तर नथुरामचा द्वेष करतात किंवा त्याच्यावर खूप प्रेम करतात. गांधी हे दोन्ही टाळतात. ते खरे स्थितप्रज्ञ आहेत. ते संवादाचा मध्यम मार्ग स्वीकारतात. जो गांधींबद्दलच्या द्वेषातून, तिरस्कारातून खुनाच्या अत्युच्च हिंसात्मक पातळीवर पोहोचलेला आहे,

त्याचेही मतपरि[illegible], मनपरिवर्तन संवादाच्या माध्यमातून होऊ शकते, याचा विश्वास आणि प्रात्यक्षिक हे नाटक सादर करते.

गांधींचे गुरू गोपाळ कृष्ण गोखले त्यांना हिंदुस्थान पाहण्याचा, समजून घेण्याचा सल्ला देतात तर गोडसेचे गुरुजी हिंदुस्तान हा फक्त हिंदूंचा अशी संकुचित शिकवण देतात. गोडसे स्वतंत्र बुद्धीचा, स्वतंत्र प्रज्ञेचा नाही. त्यामुळे तो तेच बोलतो जे त्याला शिकवण्यात आले आहे. पुन्हा पुन्हा चुकीच्या गोष्टी सांगून त्याचा बुद्धिभेद केला गेला आहे. तो विचारी कमी आणि भावनाप्रधान जास्त आहे. तारुण्याच्या जोशात असणाऱ्या नथुरामच्या मनात हिंदुत्व रक्षणाचे एक संकुचित प्रारूप भरून द्वेषाची भावना भरवली आहे. नथुराम हा एका विशिष्ट विचारधारेचा पाईक आहे. नाटकातील गांधी त्या नथुरामला विचाराच्या, संवादाच्या पातळीवर आणतात. मगच अनुकूल बदल घडू शकतो. नरेंद्र दाभोलकर, गोविंद पानसरे, कलबुर्गी, गौरी लंकेश यांच्या हत्यांचा विचार केला तर नेमके असेच घडलेले दिसेल. नवे नथुराम निर्माण करण्याची फॅक्टरी बंद पडलेली नाही. याचे महत्त्वाचे कारण म्हणजे संकुचित हिंदुत्वाला, द्वेष भावनेला चर्चेच्या पातळीवर निरस्त करणे आपणास जमलेले नाही. समन्वय व एकतेचे हिंदू धर्माचे शेकडो वर्षांचे प्रारूप गांधींना पुढे न्यायचे होते. परंतु गांधींसोबत असणाऱ्या नेहरू-पटेल आदी नेत्यांनी त्याकडे दुर्लक्ष केले आणि सत्ता संपादनाला महत्त्व दिले.

गांधींच्या अतर्क्य अकल्पित भूमिका व हटवाद या स्वभाव विशेषांचा नाटकात परिणामकारक वापर झाला आहे. त्यामुळेच गोडसेची पहिली भेट किंवा नंतर त्याच्या कोठडीत गांधींनी राहणे या प्रसंगांमुळे वेगळेच नाट्य निर्माण होते. गांधींच्या या स्वभावामुळे ते नेहरू, पटेल यांच्या विरोधात भूमिका घेऊ शकतात आणि प्रसंगी तुरुंगातही जाऊ शकतात, हे सगळे आपणास शक्य वाटू लागते. कारण लेखकाने magic realism चा वापर करत अशक्य ते शक्य करून दाखविले आहे.

गांधींचे ब्रह्मचर्याचे प्रयोग आणि त्यामुळे त्यांच्या प्रचंड प्रभावातील स्त्रियांच्या वाट्याला आलेले अतोनात दुःख सर्वश्रुत आहे. त्याचीच पुनरावृत्ती नाटकातील नवीन व सुषमाच्या बाबतीत होते. जयप्रकाश नारायण व प्रभादेवीची या संदर्भात आठवण होणे स्वाभाविकच आहे. नाटकातले हे प्रसंग निश्चितपणे गांधींचा गौरव करणारे नाहीत. दुसऱ्याला आलेले पत्र वाचणे, दुसऱ्यांचा संवाद लपून ऐकणे आणि प्रेमभावनेला वासना व गंदगी म्हणणे हे महात्म्याला शोभते का? पण अशाही गोष्टी नाटकात येतात आणि गांधींच्या ऋणात्मक बाजूचे दर्शन घडते.

एकंदर असगर वजाहत यांनी आजच्या समकालीन संदर्भात गांधीवादाची नाट्यमय अनुभूती सादर केली आहे. या महान व्यक्तिमत्त्वाचे संपूर्ण जगणे आणि त्यांची हत्या हा जगभर कुतूहलाचा विषय आजही आहे. अनेक अंतर्विरोध असणारे गांधी हे व्यक्तिमत्त्व संपूर्ण भारतीय समाजावर प्रभाव टाकून त्याला एका निश्चित दिशेला घेऊन जाणारे होते. मानवी जीवन सुंदर बनविण्यासाठी प्रसंगी आपले सिद्धांत बदलविणारे आणि संवाद व समन्वय यावर विश्वास असणारे गांधी ही आजच्या काळाची गरज प्रस्तुत नाटकात अधोरेखित झालेली आहे. मानवी वृत्ती-प्रवृत्तीतील आंतरद्वंद्व उजागर करण्यासाठी नाटककाराने काही काल्पनिक व्यक्तिरेखांचा हस्तक्षेप खुबीने केला आहे. त्यामुळे हे नाटक विचारनाट्य किंवा चर्चानाट्य न बनता जीवनस्पर्शी अनुभूती देणारे नाटक बनले आहे. ◆

Est. 1991

(10) 2019-20

Impact Factor 6.293

ISSN 2349-638x

Peer Reviewed And Indexed

AAYUSHI INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (AIIRJ)

Monthly e-Journal

VOL-VII ISSUE-III Mar. 2020

Address
· Vikram Nagar, Boudhi Chouk, Latur.
· Tq. Latur, Dis. Latur 413512 (MS.)
· (+91) 9922455749, (+91) 8999250451

Email
· aiirjpramod@gmail.com
· aayushijournal@gmail.com

Website
· www.aiirjournal.com

CHIEF EDITOR – PRAMOD PRAKASHRAO TANDALE

Principal

Arts and Commerce College Mayani, Est. 1991, Tal-Khatav, Dist. Satara

Sr.No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No.
45	Mr. Vinayak Sayanna Gadagi	Challenges and Future of LIS Education in India	188 To 192
46	Dr.Hemangini S. Mane	Social Crises in the novels 'Troubles' and 'The siege of Krishnapur'	193 To 194

Principal
Art's, Commerce College,
Mayani, Tal-Khatav(Satara)

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)
VOL- VII ISSUE- III MARCH 2020 PEER REVIEW e-JOURNAL IMPACT FACTOR 6.293 ISSN 2349-638x

Social Crises in the novels 'Troubles' and 'The siege of Krishnapur'

Dr.Hemangini S.Mane,
Arts, Commerce College,
Mayani, Tal.Khatav,
Dist.Satara.

Abstract :-

Colonial Crises was the most ambitious theme for the writers writing in the 20th century. The 20th century was the period of great changes in human life. The most important event was the decline of British Empire. Britain lost its grip on almost all the colonies and one after another these colonies achieved freedom from British Empire. Writer's like M.M.Key, John Master, E. M. Forster, Doris Lessing etc. Wrote about Colonial Crises. J. G. Farrell who was writing in the ending decades of the 20th century witnessed two world wars and empire crises which made ever-lasting effect on his sensitive mind. He wrote empire trilogy based on colonial crises. Both the colonizers and the colonized suffered from war and its crises. He wrote about hollowness and futility of empire system', psychological crisis and social crises like human waste, death, violence, killing etc. The present paper aims to explore social crises sketched by Farrell in his two historical novels 'Troubles' which is based on the historical event happened in Ireland that is the civil war and 'The siege of Krishnapur' based on The Indian mutiny of 1857.

James Gardon Farrell was a British novelist. He got Booker prize for his novel *'The siege of Krishnapur'* and his Novel *Troubles* got posthumous Booker prize in 2010. Both the novels are based on empire crises.

The novel 'Troubles was published in 1970. It is about Irish Civil war of 1919 to 1921, Ireland's struggle for independence. The novel describes social violence, torturous life of the people, brutal deeds of colonizers and its psychological effects.

The plot of the novel is centered on 'Majestic Hotel'. Major Brendan the central figure who is returned back from the world war is not welcomed by the family members even his finance Angela also. Nobody is interested in sharing his experiences about war. In the winter war continues. Violence killing, death, becomes common picture. Major reads in the newspaper the news of crises happened in Ireland, Africa, India and Afghanistan. Major looses Angela. He is troubled by the war. At the end of the novel we see him frustrated, depressed and experiences nothingness. While returning back to England he notices a large number of delicate little skeletons & piles of ash etc. For many years he continuous to think about it painfully.

Farrell describes social crises like war and its effects hunger stricken people miseries of peasants, violence, physical assaults etc. He describes how common people were troubled for no fault in them. They were living in threatening condition. In Inland bloodshed, murder had become common picture on the streets, gardens or anywhere in public places or in the houses. The novel describes crises happened in all over the world, these crises were between the colonizers and the colonized. In Chicago, Crises happened between British people and Negroes. The natives showed their long-last agitation against the colonizers. Major catches the incidents happened in Chicago:

> *"In Chicago the violence was naked, a direct expression of feeling, not of some remote and dubious patriotic heritage. White men dragged Negroes off Street-Cars. And Chicago was only a fragment of the competitions that Ireland had to face. The gruesome murders the rapes the humiliations of respectable ladies and gentleman..."*
>
> (Farrell : 103)

Farrell firmly believes that bravery, class system and national superiority are nothing but 'absurd' concepts, life is more than that.

Farrell's another novel from his Impair Trilogy is the Booker Prize winning novel *'The Siege of Krishnapur'*. The plot of the novel is centered on

the Indian Mutiny of 1857. Farrell brings out attitude behavior and sufferings of the colonizers rather than the siege, the novel also focuses on war crises.

The collector Mr.Hopkins the representative of British empire is the central figure in the novel. When mutiny starts he becomes restless. He cannot control crisis situation killing violence; bloodshed becomes common picture in Krishnapur. Many Anglo-Indians are killed by the mutineers siege stopped and after few days people are caught by the disease of cholera. There is the dance of death everywhere and those who are survived cried for the loss of their dearest one. At the end of the novel, the collector returns back to England with heavy heart. There he experiences futility and nothingness. He realizes that man is shaped by other forces of which he has little knowledge. Really man is victim of system.

The novel comprises of physical assault, slaughtering, violence, effects of war, traumatic stress, diseases, exploitation etc. During the mutiny starvation struggle, become very common picture in Anglo-Indians colonies. In Krishnapur, Anglo-Indians shared food with animals. There were heaps of flesh and bones everywhere. There were death killing, crises and tears everywhere, Countless people died during the mutiny. The Collector himself dug pit for the dead one, many British officers and natives died of Cholera Dance of death was seen everywhere Death and sickness continued for some months Blindness swollen heads such diseases made their life miserable. Many Anglo Indians lost their loved one. At the end Hopkins is frustrated and experiences loss of his personality.

References:-

1) Farrell J.G.(1973) the siege of Krishnapur Great Britain, Phoenix.
2) Farrell J.G.(1975), Troubles, England' penguin books.
3) Crane Ralph(1999), 'The critical Grips Ireland' four courts press.

Principal
Art's, Commerce College,
Mayani, Tal-Khatav(Satara)

365

(11)

Arts and Commerce College, Mayani, Tal. Khatav, Dist. Satara Est. 1991

APPROVED UGC CARE ISSN - 2348 - 2397

SHODH SARITA

JOURNAL OF ARTS, HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPILANARY QUARTERLY BILINGUAL PEER REVIEWED REFERED RESEARCH JOURNAL

Certificate of Publication

डॉ. शौकत अली सय्यद

हिंदी विभागाध्यक्ष

ऑटर्स, कॉमर्स कॉलेज मायणी, जि.सातारा

TITLE OF RESEARCH PAPER

चंद्रसेन 'विराट' की ग़ज़लों में व्यक्त आम आदमी

This is certified that your research paper has been published in **Shodh Sarita, Volume 7 Issue 25 January to March 2020**

Date : 22-02-2020

SHODH SARITA
Editor in Chief

CHIEF EDITORIAL OFFICE

448 /119/76, KALYANPURI THAKURGANJ, CHOWK, LUCKNOW -226003 U.P.,
Cell.: 09415578129, 09415141368, 09161456922 | E-mail : dr.vinaysharma123@gmail.com
Website : http://www.seresearchfoundation.in | http://www.seresearchfoundation.in/shodhsarita

ISSN: 0474-9030
Vol-68-Issue-32-February-2020

Concept of Interruption and Gender Differences

Dr. Vijaya Kadam

Prof. Ujjwala Madane

Arts, Commerce College, Mayani

Dahiwadi College Dahiwadi

Tal-Khatav. Dist.-Satara

Tal- Man, Dist.-Satara

Abstract:

The use of interruption may, in some cultures, be welcomed or encouraged whereas, in other cultures, it may be considered rude, aggressive, or disrespective to the speaker. The phenomenon of interruption is closely studied in conversation analysis. In fact, interruption in conversation is affected by various social and personality variables.

Keywords:

Turn-taking, verbal, non-verbal, turn-change, interactions, variables, simultaneous speech, interactional strategies, discourse, power, rapport, midutterance, seize, aggression, etc.

Introduction:

Interruptions are used within the system of turn-taking. The coordination between the speaker and the listener is perfect in that the speaker sends the right signals to the speaker and the listener when a turn change is due. Interruption is social, psychological, and phenomenon. According to some people, interruptions are viewed as rude and disrespectful act. According to Murata (1994) interruption is an intentional action of interrupting the conversational partner's utterances at non-TRPs. The phenomenon of interruption is closely studied in conversation analysis.

What is Interruption?

According to Sacks, Schegloff, and Jefferson (1974), an ideal conversation is organized so that no interruption occurs. The coordination between the speaker and listener is perfect in that the speaker sends the right signals-verbal and/or non-verbal to the listener when a turn change is due. The listener understands and takes the signals for a turn change.

However, interruption is social, psychological and universal phenomenon. Therefore, interruption is felt to be a serious part of what goes wrong in interactions. In conversation, while taking turns the current speaker sometimes gets interrupted or other speaker/speakers interrupts/interrupt the current speaker. This is bound to happen in each and every language

 Copyright (c) 2019Authors

ISSN: 0474-9030
Vol-68-Issue-32-February-2020

Arts and Commerce College ... Est. 1991 ... Khatav, Dist. Satara

while taking turns. In fact, interruption in conversation is affected by various social and personality variables. Some scholars claim that interruption is dominant in psychological literature. But others do not claim so. According to Bettie (1981, p. 18) interruption is a social phenomenon affected by many variables of interactants. Further he suggests that interruption may be indicative of social relationship.

Definitions of Interruption:

- Emphasizing on a violation of current speaker's right Sacks et al. (1974) claim "that interruptions are a violation of a current speaker's right to complete a turn, or more precisely, to reach a possible transition place in a unit-type's progression."
- West and Zimmerman's (1983) definition based on turn-taking model says that "interruption is a form of simultaneous speech defined as a violation of a speaker's turn at talk."
- Considering interruptions as strategies, Goldberg (1990) defines it as "interruptions are interactional strategies for exerting and overtly displaying power or control over both the discourse and its participants."(p. 884)

Types of Interruption:

Goldberg (1990, pp. 883-903)

Goldberg has classified interruption into

1. **Power interruptions and**
2. **Rapport interruptions.**

   The fundamental difference between these two types of interruptions is in the degree to which the positive and negative wants of the interrupted speaker are addressed. As speaker wants are essentially to be listened to (a negative want) and to feel that what he has to say is of interest to others (a positive wants), when the listener-cum-interrupter cuts off the speaker to insert remarks which are neither coherent nor cohesive with the speaker's remarks, what s/he has done is to ignore both the speakers positive and negative wants.

   1. **Power Interruption:**

      Power interruption is clearly intended by the interrupter to seize control of the process and/or content of the conversation by taking the floor and/or the topic from the current speaker at midutterence. The classification of interruptions as power oriented is predicated on the assumption; therefore, the power involves the interactants in divergent goal orientations reflecting their own individual interests and wants.

Copyright (c) 2019Authors

Arts and Commerce College, Mayani ● Est. 1991 ● Tal- Khatav, Dist. Satara

ISSN: 0474-9030
Vol-68-Issue-32-February-2020

Power-oriented interruptions are generally heard as rude, impolite, intrusive and inappropriate; conveying the interrupter's antipathy, aggression, hostility, dislike, disdain, apathy, etc. towards the interrupted speaker and/or the talk at hand. Interruption is concomitantly treated as an act of conflict, competition, or non-involvement. 'Power' is assignable to those interruptions which are off topic, which re-introduce topics or which contain few coherent-cohesive ties with the interrupted utterance.

Power type interruptions are designed to wrest the discourse from the speaker by gaining control of the conversational process and/or content. Such power type interruptions typically involve topic change attempts accomplished by questions and request (process control strategies) or by assertions or statements (content control strategies) whose propositional content is unrelated to the specific topic at hand. The Power Interruptions are further divided into:

i. Process Control Interruptions
ii. Content Control Interruptions

2. Rapport Interruption:

Rapport involves the interactants in mutual, shared or overlapping goal orientations whether or not their individual approaches to their common goal coincide. Rapport-oriented interruptions are generally understood as expressions of open empathy, affection, solidarity, interest, concern, etc. Rapport interruptions are viewed as acts of collaboration, cooperation, and/or mutual orientation providing the interruptee with immediate feedback, filling in informational gaps, and elaborating on the interruptee's topic or theme. Rapport interruptions are facilitated the process and/or the content of the conversation by encouraging the speaker's ongoing talk.

Rapport interruptions encourage and contribute to the development of the (speaker's) talk by inserting (short) information or evaluative comments or by requesting the speaker to supply evaluative or informative remarks.

Gender Differences:

According to Nicola Woods (1988 in Hirschman, 1974) there is much evidence to suggest that firstly, a significant difference exists in the way that men and women organize conversation; and secondly, that the power assumed by males is reflected in their domination of mixed-sex interaction and thus also in disproportionate floor-holding. For instance, the study of a number of mixed and same-mix dyadic conversations, that the most 'striking' differences between male and female organization of conversation is to be found within their differing use of assent terms: in particular, that 'females use the mm,hmm response much more often than males'. A number of studies have demonstrated that interruption in conversation is affected by a number of social and personality variables. Feldstein, Alberti, Ben Debba and Welkowitz (1974), cited by Feldstein and Welkowitz, 1979) analysed the relationship between frequency of interruption of

Copyright (c) 2019Authors

ISSN: 0474-9030
Vol-68-Issue-32-February-2020

simultaneous speech and the personality characteristics of all females. They found the 'Women who are relaxed, complacent, secure and not overly dependent on the approval of others tend to initiate more simultaneous speech than women who are generally apprehensive, self-reproaching, tense and frustrated'. Although Roger and Jones (1975) reported a trend for males to interrupt each other more than females did, the effect was not statistically significant. This is a surprising finding, in view of earlier research showing that men tend to interrupt more than women do. On the other hand, the studies reported by Thorne and Henley and others were based on mixed-sex interactions, and the results are seen as reflecting sex-role stereotyped behavior.

Zimmerman and West (1975, p. 105) claim that power and dominance constitute significant aspects of many recurring aspects of many recurring interactions such as those between whites and blacks, adults and children, and of specific interest here, men and women. It should be surprising, then, that the distribution of power in the occupational structure, the family division of labor, and other institutional contexts where life chances are determined, has its parallel in the dynamics of everyday interaction. The preliminary findings of the research reported here indicate that there are definite and patterned ways in which the power and dominance enjoyed by men in other contexts are exercised in their conversational interaction with women. Further, they report striking asymmetries between men and women with respect to patterns of interruption, silence, and support for partner in the development of topics. They found that in male-female conversation men interrupt much more frequently than women. In fact, in ten male-female conversations, of a routine type, they found that virtually all the interruptions were initiated by men. They interpret their results in terms of male dominance and the power relationships between men and women: '...just as male dominance is exhibited through male control of macro-institutions in society, it is also exhibited through control of at least a part of one micro-institution'.

Leet-Pellegrini's study of the power bases of gender and expertise suggested that while women generally tended to use more assent terms than men, nevertheless, male dominance was not a salient feature of mixed sex conversation. In fact Leet_Pellegrini's study showed that such domination only occurred when the power base of expertise was given specific information that allowed them to be 'experts' within a conversational encounter.

Doubt has been cast on the male dominance hypothesis by other recent studied. For example, McCarrick, Manderscheid and Silbergeld (1981) found that wives in the marital couples they studied not only initiated more of the within-couple interruptions that occurred, but also tended to 'interrupt back' in cross-couple interactions rather than adopt the submissive, silent role. On the basis of her own and other recent research, Aries (1982) has argued that male-dominant conversational behavior associated with traditional sex-role stereotypes may be changing.

Copyright (c) 2019Authors

Arts and Commerce College, ... Est. 1991 ... Khatav, Dist. Satara

ISSN: 0474-9030
Vol-68-Issue-32-February-2020

In common with the findings reported by Rogers and Jones, the mean interruption rate was greater for the male dyads than it was the female dyads.

Molm (1985) argued that "women can use power as effectively as men when placed in structurally equivalent positions, and that the most blatant form of stereotyping-assigning articular characteristics and attributes to women solely on the basis of their sex may be changing" (p. 286). This study shows that people's level of verbal aggressiveness is a better predictor than gender for whether or not they will judge simultaneous talk to be interruptive in situations of conflict.

According to Coats (1986,p. 101) control of topics is normally shared equally between participants in conversation. In conversations between speakers of the same sex, this seems to be the pattern, but when one speaker is male and one female, male speakers tend to dominate. When talking with women men seem to use interruptions and delayed minimal responses to deny women the right to control the topic of conversation.

Dinda (1987) found that women are more likely to interrupt informative speech and less likely to interrupt supportive talk. She concluded that "women in pre-interruption did not have less assertive speech interrupted, nor did they engage in less assertive types of interruptions, nor did they respond to interruptions less assertively". (p. 365).

According to Nicola Woods (1988, p. 141) an important element of the method used in the study was that the variables of gender and occupational status were separated out for the purposes of the analysis. It has often been suggested that quantitative findings on male dominance in conversation can be explained to a significant extent by the fact that males on average hold higher-status positions than do women: that is, it is not simply gender which causes men to dominate and women to defer. If this is true it should also follow that:

i. Where women are in positions of power they will dominate conversation in ways similar to men; and

ii. That where men are in subordinate positions their dominant behavior will diminish or disappear.

Redeker and Linssen-Maes (1993) found that male professionals in same-gender groups were competitive, but contrary to expectations, female professionals in same-gender groups used more disruptive inerruptions, less affiliation, and relatively longer turns than expected.

Mulacad Van Dyke (1992, p. 174) found that when women interrupted men with agreement interruptions, their male partners rated them as more dynamic and competent but having low socio-intellectual status, whereas men using any kind of interruption were rated as having high socio-intellectual status by their patterns.

Copyright © 2019Authors

ISSN: 0474-9030
Vol-68-Issue-32-February-2020

Conclusion:

In sum, these studies show differences in the way that women and men use simultaneous talk depending on group compositions, status differences, and features of the social and communicative context. Differences in performance suggest that another useful line of inquiry might be ask whether women and men recognize interruptions differently. A common theme in the discussion of interruption is the concept of an aggrieved party who reacts to turn intrusion.

References:

Murata, K. (1994). Intrusive or co-operative?A cross-cultural study of .interruption. *Journal of Pragmatics 21,* (pp. 385-400)

Sacks et al. (1974).A simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. Language. 50. (pp. 696-735)

Beattie, W. G. (1981). Interruption in conversational interaction, and its relation to the sex and status ofthe interactants. (pp. 15-35) *Linguistics 19.*

Goldberg, J. A. (1990). Interrupting the Discourse on Interruptions.*Journal of Pragmatics 14*, (pp. 883-903). North-Holland, Amsterdam.

Feldstein, S., Alberti, L., Ben Debba, M. and Welkowitz, J. (1974).*Personality and simultaneous speech.* Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association, New Orleans.

Zimmerman, D. H. & West, C. (1975). Sex Roles, Interruptions and Silences in Conversation. In B. Thorne & N. Henley (Eds.), *Language & Sex: Difference & Dominance* (pp. 105-129).

Leet-Pellegrini, Helena, M., (1980).Conversational dominance as a function of gender and expertise. In: Howard Giles, W. Peter Robinson and Philip M. Smith, eds., *Language: Social psychological perspectives*, 97-104. Oxford: Pergamon Press.

Aries, E. (1982). Verbal and Non-verbal Behavior in single-sex and mixed-sex groups: Are traditional sex roles changing? *Psychological Reports, 51*, (pp. 127-134).

Coates, J. (1986). Sex differences in Communicative Competence', in Women, Men and Language: *A Sociolinguistic Account of Sex Differences in Language.* (pp. 96-118).

Dindia, Kathryn, (1987). The effects of sex of subject and sex of partner on interruptions. *Human Communication Research 13*: (pp. 345-371).

****

Copyright (c) 2019Authors